

[בניגוד למקדש 'חוץ מפלוני' או מקדש 'לאחר שלשים'], ואין אדם יכול לעכב את תחולתו של מעשה שנעשה כהוגן, אלא שחידוש הוא שחידוש תורה. ולכן אינו מועיל אלא בהגבלות מסוימות. ואכן, הוסיף הגרש"ז (שם אות ט, ובסי' כו ד"ה אך), אם יתנה האדם באופן אחר, שיאמר: איני מקדשך אלא באופן כזה שאין לך עלי שאר כסות וכו', או שאומר: אם אין ערך לתנאי מפני שהוא כנגד התורה, או מחמת כל סיבה אחרת, איני רוצה בקידושין — ודאי וודאי שאינה מקודשת. שהרי אינו חפץ במעשה עצמו.

[בספר הר צבי כתב, במקום שהמעשה עצמו מוכיח מכח אומדנא, שהקנין נעשה על תנאי מסוים, אין אנו צריכים ללימוד מפרשת בני גד ובני ראובן אלא סברא היא, הלכך גם אם התנה ללא משפטי התנאים נראה שמועיל תנאו, שהרי אין אנו צריכים לדיבורו כלל].

מתנה על מה שכתוב בתורה בדבר שבממון —

כתב הרשב"א (בכתובות נו) בהסבר דעת האומר תנאו קיים — משום שאין כוונתו להתנות על הדין, אלא שמתנה שתמחל לו על חיוביו. ואילו הרמב"ן (בבא בתרא קכו) אינו סובר כן, אלא אפילו מתנה 'ע"מ שאין עלי דין שאר כסות' מועיל לדעת רבי יהודה. וכן מבואר בתוס' בשם רבנו אלחנן. ולדעת הסובר 'תנאו בטל' — כתבו התוס' בנזיר (יא): אפילו כשאמר 'הרי את מקודשת חוץ משאר כסות ועונה' — מקודשת, שמיד שאמר 'הרי את מקודשת' חלו הקידושין, ודבריו האחרונים בטלים. ואמנם ראשונים אחרים חולקים על כך.

כמו כן האריכו בהגדרת 'דבר שבממון', אם הכוונה ממון ממש, או על כל דבר שתלוי בתביעת אדם וברצונו, ואינו 'בין אדם למקום'. הדבר נוגע לתנאי על 'עונה', שנחלקו בו הראשונים בסוגיתנו אם נחשב 'דבר שבממון'. (ע"ע בכל זה בספרי הראשונים כאן ובכתובות נו; משנה למלך אישות ו, י; קצות החושן רט, יא; שערי ישר ז, טז; קובץ שיעורים כאן; מנחת שלמה פ).

דף כ

הערות ובאורים בפשט

ורבי מאיר — לפסולין נפקא ליה מהיכא דנפקא ליה לרבי אליעזר, בקרובים סבר לה כרבנן — מבואר שלשיטת רבי מאיר, אם כי תנאי מועיל לבטל את היעוד, שנאמר לאמה — פעמים שאינו מוכרה אלא לאמה בלבד, בכל זאת אין מוכרה לקרובים. ויש להבין מה סברא יש לחלק בין תנאי לקרובים, הלא בשניהם מתבטלת מצות יעוד. ועוד, מדוע מרבה תנאי וממעט קרובים, ולא להפך?

ויש לומר, שבקרובים אין אפשרות של יעוד גם אם ירצה, אבל בתנאי, הלא יכול לחזור בו ולבטל את תנאו, ואין המעשה מתבטל בחזרת התנאי (כמו שכתב הרא"ש בתשובה). אך יש להעיר שאם ננקוט שאין התנאי נעקר למפרע אלא מכאן ולהבא, הרי שוב לא יוכל לייעדה במעות הראשונות. (קובץ שיעורים).

ונראה שאין כאן קושיא, כי אף שאי אפשר באופן זה ליעד במעות הראשונות, הלא יכול ליעדה בדמי עבודתה, וכבר כתבו אחרונים שמודים חכמים לאפשרות יעוד דרבי יוסי בר"י, כמובא לעיל.

ועוד יש לדון שאעפ"י שהתנה שלא לייעד, אך כיון שקיימת האפשרות שיבטל אחר כך התנאי, נמצא שנתנית המעות היתה על דעת שאם יבטל התנאי, יוכל האדון ליעדה במעות הללו.

ז'אימא הני מילי לענין אכילה ושתיה כי היכי דלא ליצטער ליה, הא לענין פדיון נחמיר עליה מדרבי יוסי בר' חנינא, דתניא ריבר"ח אומר בא וראה כמה קשה אבקה של שביעית...' — יש ליתן טעם לחילוק זה; הרי ראינו שמשום אותה עבירה הוא נענש בכך שנמכר לעבד, הלכך דין הוא שנחמיר לענין הפדיון ולא נקל עליו להשתחרר מעבדותו, אבל לא מצינו שבגלל העבירה יש לו להתייטר באכילה ושתיה. (עפ"י אילת השחר)

(ע"ב) 'זה הנמכר לעבודת כוכבים עצמה... הואיל ונעשה כומר לעבודת כוכבים' — פרש רש"י: 'לעבודת כוכבים עצמה — לחטוב עצים ושאר צרכיה, ולא לשם אלהות.'

ואף בכגון זה, שאינו מתעסק בענינים השייכים לאמונה ודת, אמרו עליו 'נעשה כומר', [זאף שבערכין (ל) איתא רק 'הואיל ומכר עצמו לעכו"ם' בברייתא זו דבי רבי ישמעאל, נראה שגירסא דביקדושין עיקר, שיותר דקו הראשונים בהתלתא סדרי מהמסכתות דסדר קדשים שלא דקו בהם כל כך, ונמצא כמה שבושים וטעות סופרים שצריך להגיה...'] — לשון האג"מ, כי על כל פנים הרי הוא עוזר ומסייע בעניני עבודתיה. וגם מן הסתם אדם כזה היה מוכן בשביל ממון להמכר להתעסק אף בעניני אלהות שלהם. (אגרות משה יו"ד ח"ב יב; קת. ולאור דברים אלו פסק שם אודות אדם המשמש במישרה כלשהי בבית-כנסת של קונסרבטיבים, גם בענינים שאינם שייכים לעניני אמונה ודת, כגון שמשות וכדומה — אסור לסמוך על שחיטתו, וכן אין לו נאמנות על שאר איסורי תורה, וודאי אין למנותו לומר שיעורי תורה כלשהם).

'... ומה מוכר שדה אחוזה... וגואל לחצאין, מקדיש...' — המהרש"א שאל מה נפקותא יש בנידון מקדיש שדה אחוזה, אם גואל לחצאין או אינו גואל, הלא בין הוקרה השדה בין הוזלה, לעולם דמי הפדיון קצובים בתורה — זרע חומר שעורים בחמשים כסף?

ויש מן הראשונים שכתבו שאם יש גאולה לחצאין, הוא גואל מחצית מן השדה עתה ומחצית האחרת יוצאת ביובל. אולם שיטת רש"י (וכן הוכיח הרשב"א), שהגאולה לחצאין אינה חלה על חצי מהנכס אלא על מחצית הזמן, ואם כן, בין אם גואל לחצאין בין אם אינו גואל, כשמגיע הזמן שבו דמי פדיונו משתוים לערך השדה, חוזרת השדה. (ע' בראשונים וברש"י).

ויש לומר, נפקא מינה במקרה שאבד הכסף ביד ההקדש, או נתקלקלה השדה בינתים, וכבר אינו חפץ בפדיון; אם אין גאולה לחצאין, המעות אינן אלא פקדון ביד ההקדש, והגאולה עדין לא חלה, וניתן לחזור בו. ואם יש גאולה לחצאין, כבר חל הפדיון מראש. (עפ"י בכור שור. וזו נראית כוונת הרש"ש במש"כ 'נתקלקלה', שאם כפשוטו, אין לו הבנה, כי אין שווי השדה משנה כלום לענין הפדיון, כאמור. וע"ע חזו"א ואילת השחר — על זמן תחולת הפדיון).

'המוכר בית בבתי ערי חומה נגאל לחצאין או אינו נגאל לחצאין, 'גאולתו' 'גאולתו' משדה אחוזה גמר...' — משמע שמשכון דעלמא נגאל לחצאין, ורק כאן מסתפקים שמא למדים משדה אחוזה. (רשב"א. אלא שנקט שאי אפשר לו ליטול מחצית ממשכונו כל שלא החזיר את כל דמי החוב, כי שיעבד לו את השדה לכל ההלואה. וכן הביא מהרמב"ן).

באורי אגדה ופרפראות

'כי טוב לו עמך — עמך במאכל ועמך במשתה, שלא תהא אתה אוכל פת נקיה והוא... הקונה עבד עברי כקונה אדון לעצמו' — התוס' פרשו מהו לשון 'אדון', והלא שוה הוא אליו? אלא שאם יש לו כר אחד צריך לתתו לעבד (כדאמרינן בירושלמי), כי אם יקחנו לעצמו, הרי עובר על מה שכתוב כי טוב לו עמך, ואם לא יתנו לא לו ולא לעבד — הרי זו מדת סדום, נמצא שצריך למסרו לעבד. מקשים העולם: כאן דרשו מעמך — לא פחות ממך בשום אופן, ואילו במקום אחר דרש רבי עקיבא מוחי אחיך עמך, ששנים ההולכים בדרך וביד אחד מהם קיתון של מים, חייך קודמין לחיי חברך — כיצד מתיישבות שתי הדרשות (ע' הגהות מים חיים, ובהגהות מו"ה אלעזר לנדא, שבסוף המסכת)? ותירץ מהר"ם שיף (בבא מציעא סב) בכמה אופנים; שם אין לדרוש כמו כאן, שחייב לתת לעולם לשני, כי גם השני יצטרך לתת לזה, ואין לדבר סוף. ולכן דרש 'חייך קודמין'; עוד כתב: שם מצד הסברא הראשונה, לולא גילוי הכתוב, שניהם שוים [כשיטת בן פטורא], ובא הכתוב להוציא מסברא זו, לומר שהוא קודם. אבל כאן, לולא קרא האדון קודם לעבד, ולכן דרשו מעמך להוציא מהסברא הפשוטה, שיהיו שניהם שוים ואין האדון קודם [ואם אף אחד לא ישתמש בכר — הרי זו מדת סדום, כאמור]; ועוד צידד לחלק בין פיקוח נפש לשאר טובות, ע"ש.

וע"ע תירוצים נוספים: חידושי מהר"ט כאן; מנ"ח; חידושי חתם סופר; חוסן יוסף; אמרי כהן — בהר; ברכת אברהם. ונראה לכאורה ששתי דרשות אלו חלוקות בעיקרן: שם הדרשה ממשמעות הפשט של הכתוב; עליך להחיות את אחיך 'עמך' — כל עוד אתה עצמך בחיים, ואין אתה מצווה להחיותו אם אין אתה חי. ואילו כאן אי אפשר להבין בדרך זו את פשט הכתוב, שאין כאן שאלת קיום. ואין זו אלא דרשה ממלת 'עמך', שלשון 'עם' משמעותה בשוה ובדומה (כדמוכח מכ"מ — ע' רש"י במדבר כב, כא. ובוה יש לפרש דרשת 'עם החמור' — עם הדומה לחמור'. וכן כתב ב'שם משמואל' (בלק תרע"ו) והוכיח כן מכ"מ, 'עמך' — בשוה לך ולא פחות ממך. שו"ר כעיקר התירוץ בתשובת הנצי"ב לבנו (משיב דבר ח"ה סו"י עה).

'אדם נושא ונותן בפירות שביעית... עד שמוכר את עצמו' —

'נראה, שהעונש הוא מדה כנגד מדה, והוא מעין העבירה; לפי שעיקר טעם של שמיטה אמרינן בסנהדרין (לט) כדי שידעו דלה' הארץ ומלאה [ואנו לא חשבינן בארץ ישראל אלא כארסיי בתי אבות, וכמו שהאריך בזה התומים בחו"מ בס"ז]. ואדם שאינו מקיים מצות שביעית, מראה בעצמו שהארץ שלו לחלוטין, ולפיכך פורע לו הקב"ה מדה במדה שהוצרך למכור את כל אשר לו ואת עצמו כדי שידעו הכל שאינו קנוי לאדם קנין גמור לחלוטין ורק דלה' הארץ ומלואה, וברצונו נתן לנו וברצונו נוטל ממנו. וכן מורה גם כן לשון הכתוב בפ' בחוקותי והארץ תעזוב וגו' יען אשר לא שבת וגו', והוא גם כן מדה כנגד מדה'. (חשק שלמה)

'דאמר רב הונא: כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה הותרה לו. — הותרה לו סלקא דעתך? אלא נעשית לו כהיתר' — ולמה לא אמר רב הונא מתחילה 'נעשית לו כהיתר'? אלא, זהו טבעו של האדם, שמתעורר ומתרגש יותר דוקא על ידי התמיהה והקושיא, ואז נקלטת התשובה בלבו היטב, כענין מצות סיפור יציאת מצרים בליל פסח, שעיקרה על ידי השאלה והתשובה.

גם כאן, ישמע השומע 'הותרה לו' ויתמה 'הותרה לו סלקא דעתך?' ואז יקשיב וישמע את התשובה, ויכנסו הדברים בלבו. (מתוך שיחות מוסר לגר"ח שמואלביץ, לב תשל"א).
 יצוין שמצאנו כן לרוב הונא במקום נוסף; להלן כט: 'בן עשרים שנה ולא נשא אשה כל ימיו בעבירה'. והקשו בעבירה סלקא דעתך? אלא אימא כל ימיו בהרהור עבירה. ולאור האמור, בשני המקומות רצה רב הונא להדגיש ולהמחיש את חומר העבירה ואת סכנת היצר האורבת.
 ע"ע דברים עמוקים בספר מי השלוח ח"א ריש ויגש; תצא.

ובשם בעל האבני-נזר מובא (שם משמואל — יתרו תרע"ו; שבת שובה תרע"ג), מפני שאדם מישראל מתולדתו נקשר בקשר אמין לאביו שבשמים, וכשעובר עבירה נחלש ומתרופף אותו קשר, וכאשר שנה בחטא הותר הקשר, ועל כן כשבא להשמיענו שנעשית לו כהתר אמר בלשון 'הותרה לו', לרמוז שהותר הקשר.

*

'כל הקונה עבד עברי כקונה אדון לעצמו... אדם נושא ונותן בפירות שביעית...' —

זו לשון רבי צדוק הכהן בספרו צדקת הצדיק (רלז):
 ענין פרשת עבד עברי, להודיע לאדם כי באמת אין התנשאות כלל על נקודה ישראלית שבזולתו. וזהו 'שביעית' שהוא המרכז מהעגולה. ו'שש שנים' היינו מצד החוחים הסובבים לשושנה כידוע, כי המידות הן שש קצוות. וכאשר נתטמס הלב לגמרי, והיינו על ידי מכירת פירות שביעית, כי טעם שמיטה הוא הכרה כי לה' הארץ, ואותו אדם נעדרה ממנו הכרה זו מצד היצר המשכית. ובפעם השישית הוא מוכר עצמו, — כאשר נשתלם במדרגת הרע בשש קצוות, ואז שש שנים יעבד, אבל בשביעית שהוא סוף מעשה הדבוק במחשבה תחילה בשורש, שהוא מהש"ל, הוא חפשי, כי באמת עבדי הם — ולא עבדים לעבדים.
 ואמרו הקונה עבד עברי כקונה אדון לעצמו, כי הקונה שמתנשא עליו, ודאי הוא במשפט כן, כי הוא להפך מהעבד, מכיר באמיתות הש"י כי לו הארץ בכל השש קצוות, ולכך שש שנים יעבדנו (כענין שאמרו בב"מ עג). וכל ענין הפעולה ועבודה בעניני העולם הזה, הוא מצד שאין עושיין רצונו של מקום (כמו שאמרו בברכות לה: על 'אספת דגנך'), ולא עוד, אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידם.

אבל באמת ידע שהוא כקונה אדון לעצמו, שגם התנשאות זו, אין ראוי על הישראלי. והוא כטעם 'מתלמידי יותר מכולם', שודאי ע"י העבודות לאותו אדם המכיר באמת שאמיתות הש"י פועל בעבד גם כן, על ידי אותה עבודות משתלם ומגיע באמת להיות בשביעית יוצא חפשי, ועל ידי זה מתגדל האדון, שבכך זיכהו לחלק עולם הבא גם כן, ועל ידי זה העבד נעשה 'אדון' לו, פירוש, משפיע לו והוא מקבל.

*

'כל הקונה עבד עברי כקונה אדון לעצמו...' —

'כי כל מה שרואה בהנהגת משרתו עמו בדרכי עניניו, כך מתנהג הוא גם כן בעבודת הא-ל

יתברך, לכך מראין לו כן, ואז יראה לתקן את עצמו, ויראה לקבל עליו את האדנות של הבורא ב"ה לעצמו בהתחזקות יותר שלא יתירשל עוד. וזהו הפירוש 'כקונה אדון לעצמו' — פירוש שעל ידי העבד שלו קונה האדנות של הבורא ב"ה לעצמו, והבן'. (ישמח לב — ברכות כט ד"ה כי מי)

דף כא

'המוכר בית בבתי ערי חומה נגאל לקרובים או אין נגאל לקרובים, גאלתו גאלתו משדה אחוזה גמר... או דילמא כי כתיבא גאולה בחצאין הוא דכתיב בקרובים לא כתיב' — אין זו גזרה שוה מקובלת, שאם כן ודאי יש לנו ללמוד משם גאולת קרובים, שהרי אין גזרה שוה למחצה, אלא הכוונה ללמוד סתום מן המפורש, כשם שבשדה אחוזה פירש הכתוב גאולת קרובים, כן הדין למוכר בית בעיר חומה, או שמא במקום שלא גילה — לא גילה. (ריטב"א כ:)

'זה שיש לו ואינו רוצה ליקח, שהרשות בידו. דברי ר' יהושע' — יש לתמוה לשיטה זו, למה לי קרא לגאולת קרובים בשדה אחוזה, הלא בכל אופן יכול ליתן מתנה למוכר, ויגאל הוא בעצמו? (חזון איש קמח).

ולפי מה שכתב המהרי"ט בחידושיו (וכבר מבואר כן בפירוש רש"י על התורה ויקרא כה, יג), שהשדה נשארת ביד הגואל עד היובל, לא קשה, שזהו גופא חידוש הכתוב. ואמנם יש שחלקו על כך. בשו"ת אבני נזר (תס) הביא מרבנו בחיי ור"י אברבנאל, שחזרת השדה למוכר [כדקיימא לן בגאולת קרובים בעבד עברי, שמשתחרר מיד ואינו משתעבד לקרוב]. וכתב שם הוכחה לשיטה זו. ויש לסייע לזה מדברי התוס' לעיל (טו: ד"ה ומה מו) שהקשו לעשות 'יוכיח' מגאולת קרובים דשדה אחוזה לעבד עברי הנמכר לנכרי (ממו"ר הגר"מ וינקלר שליט"א). וע' בענין זה בבאור 'קנין פירות' לגר"ח קניבסקי שליט"א — מסכת עבדים; ברכת אברהם. ואפשר שלרבי יהושע הכל מודים שנשארת אצל הקרוב, שלזה אצריך קרא לשיטתו.

(ע"ב) 'דבר אחר המרצע להביא המרצע הגדול. אמר רבי אלעזר: יודן בריבי היה דורש כשהן רוצעים אין רוצעים אלא במילתא...' — פירש הרמב"ן: כיון שמרצע גדול משמע, לפיכך היה יודן בריבי דורש שאין רוצעים אלא במילתא, באליית האוזן הרכה, שאילו בגובה האוזן, הלא ייעשה בעל מום שהרי עושה נקב גדול, ושנינו בכורות (לו). 'ניקבה אזנו כמלא כרשינה' — הרי זה מום.

משמע שנקט הרמב"ן שמצוה במרצע גדול, שכן היא משמעות 'המרצע' כמו שאמרו להלן, ומכאן הוכיח יודן בריבי שרוצעים במילתא. אבל אם אין זה אלא ריבוי להכשיר אף בגדול [דלא תימא שהוא חותך ואינו רוצע (כמוש"כ בתורא"ש)]. או הו"א לאסור משום 'פן יסיף להפתו' שהרי אפשר בקטן], אין הוכחה להצריך מילתא דוקא, שהרי אין עיקר המצוה בכי האי גוונא שעושה מום.

וכן משמע בתור"ד שכתב שאין לגרוס 'להביא' אלא 'זה מרצע גדול'. וכ"מ בריטב"א. וכן הביא בתורא"ש מהספרי. ואולם כתב שם לישיב גירסא דידן, משום שנאמר בכתוב אחר 'ורצע אדניו את אזנו במרצע' ללא ה"א — משמע שאין צריך גדול דוקא. ואכן משמע מדבריו שאינו מפרש כהרמב"ן שדין זה מהוה הוכחה לר' יודן בריבי. על משמעות הביטוי 'בריבי' — עיין במובא בסוטה כט: